

**BÁRÓ-FARKAS CSABA LÁSZLÓ – BÁRÓ-FARKAS
MARGIT CHIARA***

A cigányságot érintő jogi szabályozás a 20. század második felében

Bevezető

Magyarországon az előző években számos lépést tettek és tesznek a cigányságot segítő programok létrehozása, fenntartása érdekében, e programok egy része kifejezetten jó eredményekről tanúskodhat. A cigányság, azonban nem pár évtizede él Magyarországon, hosszú múltú népcsoport, a Kárpát-medencében több évszázada jelen vannak. A cigányságról értekező tanulmányok nagy része első passzusaiban definiálja a cigányságba tartozó személyek körét, azt, hogy kiket tekinthetünk igazán cigánynak. Több lehetőség is adatik: meghatározhatjuk őket néprajzi, szociális, nyelvészeti, identitási szempontok figyelembevételével, mégis pontos választ nem fogunk kapni, a jogi meghatározáson pedig el se gondolkozunk. Dolgozatunk megírásával egy járatlan terület feltárását tűztük ki célul. A cigánysággal kapcsolatos mai nehézségek egy része ugyanúgy jelen volt ötven évvel ezelőtt. Vajon mi lehet az oka ennek a folyamatos stagnálásnak, ismétli önmagát a történelem, vagy csak politika, emberi kompetenciák függvénye mindez? Egyfajta válasz a dolgozat kezdetekor megfogalmazódott bennünk: a cigány csoportok annak ellenére, hogy a támogatások hatására a korábbi kedvezőtlen helyzetükhöz képest, önmagukhoz mérten behozták lemaradásukat, a többségi társadalomhoz viszonyítva még mindig hátrányban maradtak. A XX. század elején a „cigányügy” rendőri kérdés volt, s megmaradt a „cigányvadító közigazgatás”.¹

* Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

¹ NAGY PÁL: *Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15-20. században*. http://www.tte.hu/_public/ttorszkonf/nagypal2007.pdf (2016. 10.05)

I.

1. A párthatározat megalkotásának előzményei

A II. világháború befejezésével a magyarországi roma közösség részben túlélte, illetve megmenekült a koncentrációs táborok embertelenségétől, ellenben a már évszázadokon át fennálló kiközösítéstől koránt sem szabadult meg. Nem részesült bocsánatkérésben és jóvátételt sem kapott a *genocídiumért*.² A különböző kedvezményekből csak elenyésző számban részesültek.³ A korabeli forrásokban csak elvétve találunk rá adatot, hogy házhelyhez vagy földterülethez jutottak volna.⁴ Helyzetükkel a korban, pár kutató már megállapításra jutott, közöttük kiemeljük *Kálmán Andrást*, akinek 1946-ban megjelent cikkében kifejtette, hogy a még nem asszimilált romák problémája *nemzetiségi* kérdés.⁵

A központi államigazgatás szintjén a Belügyminisztérium, az Egészségügyi Minisztérium és a Népművelési Minisztérium hatáskörébe került a kérdés, az Magyar Dolgozók Pártja főleg közegészségügyi, népművelődési és rendészeti problémákat látott a század közepén.

A minisztériumok a következő intézkedésekről határoztak:

Egészségügyi Minisztérium:

Bevezették az egészségügyi, más néven *tisztasági felelős intézményt*, melyet központilag igazgattak. Egészségügyi járőrök ellenőrizték a cigánytelepeket, ha úgy ítélték meg kényszerfürdéseket és mosdatásokat erőszakoltak a telepen élőkre. Ezen intézkedést a hatóságok az Egyesült Államokban mezőgazdasági rovarirtó szernek használt DDT-porral hajtották végre. A Pest megyei tanács 1958-ban indítványozta, hogy a cigányok részére biztosított fekete személyi igazolványokba szerkesszenek egy külön rubrikát az egészségügyi ellenőrzés számára, és ennek hiányában vonják eljárás alá a személyt.⁶

Belügyminisztérium:

Az Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottság utasította az Minisztertanácsot határozathozatalra, a népesség személyi igazolványokkal történő ellátásnak ügyében. 1954-ben megszületett az *1/1954. (I. 9.) MT számú rendelet* a személyi igazolvány bevezetéséről. A rendelet végrehajtási utasítása nem tartalmazott olyan kitéletet, ami rögzítette volna a roma közösség megkülönböztetését, viszont az 1955-ben hozott pótlólagos in-

² BÁRSONY JÁNOS: *Romák sorsa az 1941-es évek második felében Magyarországon*. Múltunk 1. 2008. 224. p.

³ BALOGH SÁNDOR: *A magyar állam és nemzetiségek. Magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Napvilág, Budapest, 2003.

⁴ NAGY PÁL (szerk.): *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.”* Válogatás a Szabolcs – Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961), Szabolcs – Szatmár – Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010. 37. p.

⁵ KÁLMÁN ANDRÁS: *A magyar cigányok problémája*. Társadalmi Szemle, Budapest, 1946. 8–9. pp.

⁶ BERNÁTH GÁBOR (szerk.): *Kényszermostatások a cigánytelepeken (1940/1985)*. Budapest, 2002. 13. p.

tézkedés már igen.⁷ „Azok a cigányok, akik megfelelő munkát és lakóhelyet igazolni nem tudnak, *feltehetően bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat* [...] Javasoljuk, hogy ideiglenes igazolványt adjunk ki a részükre.⁸ Ezek az okmányok megbélyegezték tulajdonosaikat. A cigányok, akik ilyen irattal rendelkeztek „úgy érzik ez faji megkülönböztetés.” A minisztérium az 1961-es évek elején elismerte a „fekete személyi igazolványok” létét és országos kicserélésüket bejelentette.⁹

Népművelési Minisztérium:

Osztályokat indított, aminek célja a cigányság körében az analfabetizmus felszámolása, sikertelenségük miatt kiképeztek roma származású, írni – olvasni tudó oktatókat, akik igaz el tudtak érni eredményeket, de hamar visszatértek eredeti foglalkozásukhoz.¹⁰

1956-ban az Országos Rendőr-főkapitányság és a Népművelési Minisztérium javaslatokat nyújtott be az Magyar Dolgozók Pártjához, a dokumentumok alapján az illetékes osztályok előterjesztési javaslatot dolgoztak ki, amiben, mint több korabeli iratban megjelent a „*cigánybűnözés*” kategóriája, a roma társadalommal kapcsolatos sztereotípiák, a széttelepítés gondolata.¹¹ A kidolgozott előterjesztést a Politikai Bizottság ekkor még nem fogadta el. Ezt követően az Adminisztratív Osztály megfogalmazta „*a javaslat a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére*”¹² című határozati javaslatot. A fogalmazvány helyzetképet adott a cigányság életviszonyairól. Elismeri, hogy hátráltatja a roma közösség beilleszkedését, a velük szemben még mindig erősen érvényesülő kirekesztés, ami a lakosság és egyes állami szervek részéről származik.¹³ „Vannak olyan példák is, melyek azt mutatják, hogy egyes állami szervek *nem veszik emberszámba a cigányokat*, és megalázó, embertelen módszereket alkalmaznak velük szemben (pl. a bátaszéki eset, ahol januárban életkorra való tekintet nélkül, meztelenre vetkőztetve tartottak egészségügyi vizsgálatot rendőri fedezet mellett, közben pedig lépten-nyomon megalázták őket).”¹⁴ A javaslatban 10 pontos intézkedési tervet állítottak össze, melyből megállapítható volt szinte minden tárca érintettsége. A közigazgatási feladatok megoldásában jelentős szerepet szántak a rendőrségnek. A tervzetben megfogalmazottak alapján a rendőrségnek, mint „cigány probléma alapos ismerőinek”, támogatnia kell a helyi szerveket a cigánykérdés szerteágazó feladatának megoldásában.¹⁵

2. Nemzetiség definiálása

⁷ PURCSI BARNA GYULA: *Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon.* Beszélő, 1., 6. 2001.28. p.

⁸ SÁGHY ERNA: *Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as évek fordulóján.* Múltunk. 1. 2008. 274. p. Vö. PURCSI 2001. 26. p.

⁹ Jelentés a cigánylakosság helyzetének megjavításáról szóló párthatározat rendőri vonalon történt végrehajtásáról. BM. Bo. 1962. szeptember 19. MNL XIX-I-4-g. 46. d.

¹⁰ FEITL ISTVÁN: *A cigányság ügye a napirendről lekerült.* Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisában. Múltunk. 1. 2008. 258. p.

¹¹ FEITL 2008, 261. p.

¹² MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ö. e.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ MNL-276. f. 96. cs. 87. d./ 300. ö. e.

Megállapítható, hogy a cigányság nem rendelkezett erős érdekérvényesítő képességgel, emiatt rendszerint nem vonták be őket a nemzetiségi és kisebbségi jogokkal foglalkozó kérdésekbe. Az akkori eszmerendszer szabályrendszerével különösen nehéz lehetett a cigányságot leírni, a foglalkozás és lakóhely szerint meghatározott szociális jellemzőkkel.¹⁶ A Munkaügyi Minisztérium két munkatársa *Pogány György* és *Bán Géza* meghatározta többek között a nemzetiség fogalmát: “[...] olyan közösség, amelynek tagjai más államalkotók területén élnek, számuk elér egy bizonyos mennyiséget, és valamely más országban - nemzetként - államalkotó erők, vagy az adott állam területén rendelkeznek a nemzet minden ismérével.”¹⁷ Ennek alapján leszögezték tanulmányukban, hogy a cigányság nem nemzetiség hanem „népcsoport”.¹⁸ Határozottan kinyilvánították, hogy „mesterségesen nemzet/nemzetiséggé” nem szabad fejleszteni és *asszimilációjukat* gátolni sem kell.¹⁹ A korszak cigányságot érintő jogszabály alkotás az idézett sorok jegyében zajlott.

Több nemzetiség fogalom született és terjedt el például a következő: „a nemzetiség fogalma olyan pre - nacionális etnikai - történelmi közösséget jelöl, amely a fejlődésben meghaladta ugyan a népközösség stádiumát, de még nem érte el a nemzetre jellemző evolúciós fokot”.²⁰ A kor erőszakos asszimiláló rendszerébe egy színfolt jeleníthető meg az ekkor tapasztalható átmeneti félreértelmezéseknek köszönhetően, és a szovjet példa értelmében nemzetiségként kezelték a roma társadalmat is, és létrehozták a Művelődésügyi Minisztérium, Nemzetiségi Osztálya a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, ez az időszak 1957-től 1961-ig, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége megszűnésével ért véget.

3. Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége

A cigányság egy csoportjától érkező kezdeményezés alapján 1957-ben a Művelődésügyi Minisztérium létrehozott egy szervezetet. Első főtitkára *László Mária*, cigány származású asszony, aki a kezdeményezést elindította. A szervezet céljai között szerepelt: a cigány irodalom, nyelv és a kultúra támogatása, emellett érdekvédelmi feladatokat is ellátott, foglalkozott egyéni panaszos ügyekkel, fellépett a romák érdekében az állami hatóságokkal szemben. Az alapszabály 1. §-ban a szövetség hivatalos nyelveként a

¹⁶ DOUGLAS, MARY: *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge, London, 1991. 96. p.

¹⁷ OSZK MD 11 488.

¹⁸ A tanulmányban így fogalmaztak: „népcsoport alatt a vérségi fejlődési fokot túlhaladó, olyan társadalmi alakzatot értek, amelyben már az osztálykülönbségek léteznek, de a nemzeté váló válás egy, vagy több előfeltétele hiányzik.” – POGÁNY GYÖRGY – BÁN GÉZA: A magyarországi cigányság helyzetéről, kézirat, Országos Széchényi Könyvtár, MD 11 488, 1957. 14. p.

¹⁹ Uo.

²⁰ NAGY GYÖRGY: *A nemzetiség fogalma*. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00407/pdf/Korunk_EPA00458_1971_05_663-673.pdf (2016. 09. 12)

magyart és a cigányt határozták meg.²¹ Az Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége megalapításának javaslatában a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztálya kiemelte annak fontosságát, hogy a *cigányok problémájával a cigányokat kell megbízni* valamint felszólította az összes állami szervet együttműködésre. Sajnos ezen irány csak látszólagos intézkedés volt, mivel a minisztériumok sorra javaslatokat készítettek a cigánykérdés megtárgyalására a szövetség bevonása nélkül. 1958-ban leváltották *László Máriát* a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének elnökét, aki harciasan kiállt nézeteivel, közreműködött a cigány kultúra, cigány nyelv illetve érdekvédelem területén. A Művelődésügyi Minisztérium osztályvezetője, *Vendégh Sándor* 1960-ban a következő megállapításokat tette: “Munkájában valamiféle hamis - cigány öntudattól eltelve - olyan tendenciák mutatkoztak, hogy a cigányságot nemzetiségnek ismertesse el és ebből a hibás koncepcióból kiindulva, a cigány nyelv mesterséges felélesztését, cigány iskolák, kollégiumok, állami gazdaságok Tsz-ek stb. létesítését kívánta megvalósítani, ezáltal konzerválni igyekezett a cigányok különállását és akadályozta a társadalmi asszimilációjukat.”²² Menesztésének több oka volt, közöttük az egyik, hogy az 1956-os forradalmat követő megtorlások idején erélyesen fellépet a *romák internálása ellen*, kinyilvánította nemtetszését a Belügyminisztériumnál és a Főügyészségnél. Levelét ráadásul a megtorlások leggyászosabb napján keltezte, 1958 június 16-án, *Nagy Imre, Gimes Miklós* és *Maléter Pál* kivégzésekor. 1961-ben a Politikai Bizottság határozata a szövetséget formálisan is megszüntette, arra hivatkozva, hogy nem alkalmas a cigányság átnevelésére.²³

4. Párthatározatok kora

A határozat előkészítése folyamán a központi szervek egyeztettek egymással, a Munkügyi Minisztérium a Külügyminisztériumon keresztül tájékoztatást kért arról, hogy a többi szocialista országban miként alakul a cigányság helyzete.²⁴

Első átfogó határozat 1961. június 20.-án született, melyet az Magyar Szocialista Munkáspárt (továbbiakban: MSZMP) Központi Bizottság Politikai Bizottság adta ki, deklarálta, hogy a cigányság nem alkot nemzetiségi csoportot, és társadalompolitikai kérdésként tárgyalta, ami hosszan ható, a mai napig érezhető következményeket eredményezett.²⁵ A fellelhető források alapján megállapítható, hogy a roma népesség volt az a közösség a szocializmusban, akik legtovább lázadtak az államosító erővel szemben. A kijelentés már önmagában veszélyeztette a kommunizmus intézkedéseinek hatékonyságát, amit a felállított ideológia nem engedhetett meg.²⁶

²¹ FSZEK 4-29429. A Magyar Cigányok Kulturális Szövetségének egyesületi alapszabálya. Budapest, 1957. december.

²² MNL OL XXVIII-M-8 1d.

²³ MNL OL M-KS 288. f. 5/1961/233 ö. e.

²⁴ MOL XIX-C-5 3. d. 34.160/1957.

²⁵ MAJTÉNYI BALÁZS – MAJTÉNYI GYÖRGY: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 59. p.

²⁶ HAJNÁCZKY TAMÁS: *Az 1961-es párthatározat margójára II*. Múltunk. 3. Budapest, 2014.

A cigányokat határozat alapján lakhatásuk és munkaviszonyaik alapján sorolták csoportokba:

Beilleszkedett: Ők azok, akik elérték a gazdasági és kulturális mércét és többségükben felhagytak a „cigányéletformával”.²⁷

Beilleszkedésben lévő, be nem illeszkedett: Vándoroló életformát folytató vagy cigánytelepen élő, „alacsony kulturális színvonalú” és a „társadalom terhére élőködnek”.²⁸

4.1. 1961 – A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról
Az 1961-es határozat 5 pillére épült (Oktatás, Foglalkoztatás, Egészségügy, Lakhatás, Szemléletformálás). Hasonló alapokra épült, mint a ma használatos fejlesztéspolitikai irányzatok.

4.1.1. Oktatás

A határozat leírja, hogy fejleszteni kell a romák között a kulturális nevelőmunkát. Hatékony lépéseket kell tenni a cigánygyerekek oktatására, törekedni kell a szakképzettség elterjesztésére.

4.1.2. Foglalkoztatás

Megfogalmazták, hogy a munkalehetőségeket azokon az állami gazdaságokban és mezőgazdasági termelőszövetkezetekben kell biztosítani ahol lakhelyük található.

4.1.3. Egészségügy

A cigánytelepeken fokozottabban kell egészségügyi ellenőrző és felvilágosító tevékenységeket végezni. A tanácsoknak ki kell építeniük megfelelő kutakat és árnyékszékeket, szabályozni kell a hulladékok tárolását és ezek fertőtlenítését.

4.1.4. Lakhatás

A tanácsi szervek feladatkörébe került, hogy a lakásigényléseknél fokozottabban figyeljenek azokra a cigányokra, akik rendelkeznek munkahellyel, hogy egyenlően bírálják el kérelmüket a közösség többi lakójával.

4.1.5. Szemléletformálás

Utasításba adták, hogy az állami és társadalmi szervezetek vezetői lépjenek fel az előítéletekkel szemben és szüntessék meg az elkülönülést.²⁹

Úgy gondoljuk, hogy a pártvezetés a megfogalmazott határozatával nem kívánt tényleges segítséget nyújtani és agitációs eszközökkel kívánta megoldani a cigányság problémáját. Gondolatmenetünk megerősítésére Kádár János szavait idézzük: „A gyakorlatban az élet viszi a dolgot a megoldás irányába.” Komoly tudatlanság állapítható a pártvezetés részéről a lakhatási ügyek tekintetében, mivel az *ingyenes házhelyjuttatást* egy kormányrendelet³⁰ már 1958-ban megszüntette.

5. 1963. A határozat végrehajtásáról

²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/1961/233 ö. e.

²⁸ U.o.

²⁹ HAJNÁCSKY TAMÁS: *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

³⁰ 34/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet házhelyértékesítés szabályozásáról.

A Politikai Bizottság valószínűleg ekkor szembesülhetett a kérdés nehézségével, a lakhatási viszonyok rendezése terén kudarcot vallott a határozat. A tanácsi jelentések beszámoltak arról, hogy az ingyenes házhelyjuttatás megszűnt és az Országos Takarékpénztár által meghatározott fizetési feltételeknek nem feleltek meg a cigánytelepeken élők.³¹ Utasították a Pénzügyminisztériumot és az Építésügyi Minisztériumot egy terv kidolgozására, ami képes hatékonyan és gyorsan megoldást találni.

Az egészségügy területén fejlődés mutatkozott. Az oktatásban megállapítható, hogy nőtt a cigánygyermek száma és csökken a közösségeikben az analfabetizmus. Foglalkoztatás terén a határozat alapján felfüggesztették a kisipari szervezeteket.³² Gyakori hibaként állapította meg a Politikai Bizottság, hogy a tanácsok helytelenül *faji kérdésként* kezelték a pillérek végrehajtását.

5.1. Központi kérdés: A cigánytelepek felszámolása

„Tervezet a cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítására”

1963 novemberére végül a kijelölt minisztériumok helyett az MSZMP Központi Bizottságának Tudományos és Kulturális Osztálya terjesztette elő a telep felszámolás intézkedéscsomagját.

Kedvezményes lakásépítés konstrukcióján alapult a tervezet. A javaslat csak a cigánylakosság részére biztosított volna ilyen lehetőséget, az építésügyi miniszter kifogásolta ezen elképzelést, mivel, ha a hasonló életkörülményekkel rendelkezőket nem illethné meg a kedvezmény, az feszültséget idézne elő.³³

A további tárgyalások eredményeképp 1964-ben a Magyar Forradalmi Munkás Párt Kormány kiadta a *2014/1964. számú határozatát*. Első pontjában kijelöli az Építésügyi Minisztériumot, hogy az illetékes tanácsi szervek útján határozzák meg a telepek számát az Országos Tervhivatallal és a Művelődésügyi Minisztériummal közösen határozzák meg felszámolási idejüket. Az Építésügyi Minisztérium a *17/1964. sz. körrendeletében*, utasította a tanácsokat, a kormányhatározat alá tartozó telepeket összeírására. A cigánylakosság meghatározását teljes mértékben a tanácsok döntési kompetenciájára bízta. Ebből következően pontatlan adatok kerültek rögzítésre.³⁴ Az adatok alapján 222 160 személy lakott „szociális körülményeknek meg nem felelő telepeken”.³⁵ Kutatásunk alapján megállapítottuk, hogy számos cigánytelep nem került beazonosításra az 1964-es összeírás alapján.

Kiemelték, hogy az idegenforgalmi szempontokra is fokozottan figyelemmel kell lenni az ütemterv kapcsán,³⁶ „a telepek közül elsősorban az országos főközlekedési út-

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/1963/293 ö. e.

³² MOL XIX-J-4-g 46. d. 66. t.

³³ MNL OL M-KS 288. f. 5/1963/319 ö. e.

³⁴ MAJTÉNYI BALÁZS – MAJTÉNYI GYÖRGY: *Jelen és múlt között*. (A romákat érintő 1960 utáni kisebbségi jogi szabályozás főbb állomásairól). In: Majtényi Balázs (szerk.): *Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban*, Lucidus, Budapest, 2003. 241–258. pp.

³⁵ MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969 (494 d)

³⁶ MNL OL XIX-A-83-b 3162/1964 (367d)

és vasútvonalak mellett, továbbá a kiemelt területeken, települések központjában, vagy idegenforgalmi szempontból jelentős egyéb helyeken lévőket kell megszüntetni.”³⁷ Ahogy dolgozatunkban már megállapítottuk és jelen példából is jól tükröződik, a hatalomnak nem a cigányság életének javítása volt a célja hanem, hogy a külső szemlélőkkel elhitesse, hogy a szocializmusban nem létezik egyenlőtlenség, mint ahogy kirekesztett társadalmi csoport sem.³⁸

6. 1968. Tárcaközi Koordinációs Bizottság létrehozása

Az MSZMP Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Bizottsága felülvizsgálta az 1961-es párthatározat eredményeit, megállapította, hogy végrehajtásuk komoly akadályokba ütközött. Javaslatot tett a Politikai Bizottságnak egy olyan szerv létrehozására, ami összehangolja a különböző társadalmi és állami szervek működését. A Politikai Bizottság elfogadta a javaslatot és létrehozták a *3347/1968. sz. határozattal* a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot, melynek feladata, hogy a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatban mind az állami és helyi szervek tevékenységét meghatározzák, központilag irányítsák, továbbá hangolják össze a közöttük lévő tevékenységeket.³⁹

7. Kutatások

Az 1968-as állásfoglalás alapján az Agitációs és Propaganda Bizottság utasította az Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportját, hogy mérje fel az eddig elért eredményeket. Ennek jegyében szerveztek egy cigánysággal foglalkozó konferenciát. Többek között elhangzott, hogy az állam által megfogalmazott ideológiai alapok tarthatatlanok és felszólaltak, hogy a cigányságnak is biztosítani kell nemzetiségi jogokat.

1971-ben *Kemény István* irányításával országos cigánykutatás vette kezdetét. Beszámoltak róla a kutatók, hogy a roma társadalmat a rendőrség „bűnöző életmódúnak” tekintette és rendszeresen kényszerintézkedéseket alkalmaztak velük szemben. Sőt mi több, a kutatócsoport tagjait is folyamatosan hátráltatták a munkájukban, több kutatóval szemben a Belügyminisztérium úgynevezett bizalmas nyomozást is folytatott, például *Csalog Zsolt* ellen, akinek aktája a *Csalogány* nevet kapta.⁴⁰ A következőképpen ír kutatómunkájukról: „A valóságban egy eldugott, nyilvánosságnak nem szánt kiadványban a *Kemény Pista*-féle gárda megírta a tapasztalatoknak egy részét, aztán utána a Belügyminisztérium szétkergette az egész kutatást a befejezése előtt. De egyáltalán, mindvégig ott volt előttünk a kutatódilemmája, hogy szabad-e egy diktatúra számára adatokat szolgáltat-

³⁷ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3162/1964. sz. határozata a cigány- és más hasonló telepek felszámolásáról szóló 2014/1964 (V.4.) Korm. számú határozat kiegészítéséről.

³⁸ SZALAI JÚLIA: A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon, Szociológiai Szemle, 1, Budapest, 2002. 35. p.

³⁹ MNL OL M-KS-288. f. 5/1968/474. ö. e.

⁴⁰ ÁBTL 3.2.4. K-586.

ni, [...] hogy szándékainak megfelelően alakulnak-e a dolgok, amikor ezt a kutatást befejezzük, vagy pedig hülye balekok vagyunk, akik itt a jó szándékuk révén hozzásegítik a hóhért a tökéletesebb munkához”.⁴¹

A kutatás eredményeképp megállapították a roma lakosság tarthatatlan helyzetét, valamint kimutattak különböző visszásságokat a cigánytelepek felszámolása terén.⁴² Rámutattak, hogy a CS – lakások (csökkentett értékű) következtében „modernabb cigánytelepek” jöttek létre, amik erősítették a lakóhelyi szegregációt.⁴³

A vizsgálat eredményeit korrektúra alá vonták és csak egy rövid, a pártállam felelőségét nem kritizáló tanulmány jelenhetett meg.

8. 1974: A határozat felülvizsgálata

Az MSZMP Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Bizottsága napirendre tűzte a Tárcaközi Koordinációs Bizottság tájékoztatóját. Részletesen sorolta, hogy milyen intézkedéseket hajtottak végre a cigányság érdekében, azonban a kudarcokról is beszámolt.

8.1. Foglalkoztatás

A beszámoló alapján kiemelte a Tárcaközi Koordinációs Bizottság, hogy a cigány munkavállalók aránya emelkedett, a megállapítások alapján az aktív munkaképes férfiak háromnegyedének volt állandó munkahelye, míg a nők mintegy harminc százaléka dolgozott. A foglalkoztatottak nagyrészt az építőiparban, illetve rakodó- és szállítómunkásként helyezkedtek el, a mezőgazdaságban – különösen – tagként csupán töredékük, jellemzően segédmunkásként nehéz fizikai munkát kaptak. Nagymértékben nehezítették munkavállalásukat a velük szemben megnyilvánuló előítéletek.⁴⁴

8.2. Oktatás

Kétes képet festettek az ülésen, megállapították, hogy az iskoláskorú cigány gyermekek beiskoláztatása megtörtént, azonban egy része nem vett részt rendszeresen az oktatásban. Ugyanakkor az általános iskola nyolc osztályát csak töredékük végezte el, szakmunkásképzőbe pedig csak alig-alig kerültek be.⁴⁵ A bevezetett nevelési tanácsadók rendszere megalkotta a szegregált és stigmatizált oktatási rendszert. A művelődésügyi miniszter hivatalosan is elrendelte a külön cigány osztályok, tanulócsoportok és napközis foglalkozások szervezését.⁴⁶

8.3. Lakhatás

⁴¹ DARÓCZI ÁGNES: *Kaptam a romáktól emberi gazdagságot*. Csalog Zsolttal Daróczi Ágnes beszélget. Beszélő. 10. 1997. 38. p. vö : CSALOG ZSOLT: *Kilenc cigány*, Kozmosz, Budapest, 1976.

⁴² KEMÉNY 1974, 17. p.

⁴³ CSALOG ZSOLT: *A cigányokon nem fog az átok*. Maceans, Budapest, 1988.

⁴⁴ HAJNÁCZKY TAMÁS: *Az 1961-es párthatározat margójára*, Múltunk, 1, Budapest, 2013. 248. p.

⁴⁵ MNL OL XIX-A-83-b 3280/1976 (777. d)

⁴⁶ KEMÉNY 1999, 244–245 pp.; HAVAS – KEMÉNY – LISKÓ 2002, 7–20. pp.

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság elismerte a párthatározat kudarcát a telepelszámolással kapcsolatban. A beszámoló alapján a telepfelszámolásnak két változatát különböztették meg, amit a helyi közigazgatási szervek irányítottak, kényszerítő, erőszakos intézkedésekkel.⁴⁷ Az egyik változat a „hatósági átköltöztetés” és részben önrőre támaszkodó lakás vagy házcsere CS-lakás program. A másik változat a „széttelepítés” volt.⁴⁸ Megjelent a beszámoló hasábjain a 3254/1967. számú határozat, mellyel lehetőség volt a lakosságot karhatalommal áttelepíteni. A kormányhatározat célja ezzel az intézkedéssel az volt, hogy a telepen élő családokat minél előbb rejtsek el az idegenforgalom elől.

A további pontokkal az egészségügyi és szemléletformáló kérdéskörökkel kapcsolatban más megközelítést nem alkalmaztak, mint ami szerepelt az eddigi határozatokban.

9. Nemzetiségi kérdés

Az ülésen előterjesztett jelentés az 1961-es párthatározathoz hasonlóan ellentmondást nem tűrő hangnemben leszögezte, hogy a cigányságra továbbra sem lehet nemzetiségként tekinteni. A pártállam ezen elgondolását megkérdőjelezőket pedig „*újbaloldali demagógiával*” és „*cigány nacionalizmussal*” vádolta. Az ülés zárásaként kiadott párthatározat első pontja – Kádár János javaslatára – a kérdéssel kapcsolatban a következőket szögezte le: „Etnikum: azt mondom - a kormánynyilatkozatba persze nem kell bevenni, de a belső határozatban legyen benne világosan -, nyugodtan mondjuk ki, hogy a cigánylakosság nem nemzetiség, etnikum, amely fokozatosan integrálódik a társadalomba, sőt van még egy másik fogalom is, asszimilálódik. Ezt kell leírni és kész!”⁴⁹

10. Új irány

Közel egy évtizedes stagnálás után a pártállam az 1980-as években tudományosan alátámasztott ismeretek figyelembevételével kívánta kezelni a kérdést.⁵⁰

Az MSZMP Központi Bizottsága 3301/1979. sz. határozatában utasította az Magyar Tudományos Akadémiát, hogy kutassa fel a cigányság helyzetével foglalkozó vizsgálatokat. Közben a Tárcaközi Koordinációs Bizottság munkacsoportot hozott létre az érintett kutatóintézetek, államigazgatási szervek és társadalmi szervezetek képviselőiből.

Munkájuk során vitaanyagot készítettek elő, melyben többek között bíralták a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját: „A munkacsoport tagjainak többsége az asszimiláció lehetőségét (teljes beolvadást) mint egyedüli végcélként kétségesnek tartja,

⁴⁷ BENCsik ISTVÁN: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig, ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs Továbbképzési Intézet, Budapest, 1988. 12–145. pp.

⁴⁸ MAJTÉNYI BALÁZS – MAJTÉNYI GYÖRGY: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 66. p.

⁴⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/1979/770. ö. e.

⁵⁰ DUBCSIK CSABA: *A magyarországi cigányság története*. Történelem a cigánykutatások tükrében. 1980–2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

mindamelllett, hogy néhány évtized távlatában az társadalmilag sem reális, politikailag pedig a “késztetett” asszimiláció szocialista társadalmunknak a kisebbségekkel szemben tanúsított elvi politikájával ellentétes.”⁵¹

Továbbá a vitaanyagban érvelt a cigány kultúra, nyelv és identitás megtartása, erősítése mellett: “A cigány nyelv, etnikai kultúra, történelem kutatása terén nagy az elmaradás [...] Ez azért nagy gond, mert a cigányság társadalmi beilleszkedésében a jövőben különösen fontos a cigányság etnikai identitásának gyakorlati és tudati megalapozása, illetve továbbfejlesztése szempontjából az etnikus értékek mentése, bemutatása, felhasználása. A kutatások eredményeinek felhasználásának nagy fontossága van a cigány nyelvűség kérdései tisztázásának az oktatáspolitikában, a cigányság etnikus meghatározottságának elismertetésében, végül a vállalható hagyományok feltárásában és ezzel az etnikai egyenjogúság és egyenrangúság biztosításának megalapozásában.”⁵² Az imént említettek az 1980-as évek második felére fokozatosan megjelentek a pártállam cigánysággal kapcsolatos jogalkotásában, sőt a pártállam néhány vezető *funkcionáriusa* nyíltan bírálta a korábbi évek gyakorlatát.

11. Nemzetiségi törvény megalkotásának előzményei

Az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1988 novemberében naprendre tűzte a “*Javaslat a nemzetiségi törvény irányelveire*” című előterjesztésnek a megvitatását, mely részletekbe menően taglalta egy tervezett nemzetiségi törvény céljait, alapelveit, valamint a nemzetiségnek biztosítandó jogokat. A törvény kiadásának a szükségességét az előterjesztett anyag azzal indokolta, hogy a magyarországi jogrendszerben nincsenek kellő mértékben rögzítve a nemzetiségek jogai. A javaslat többek között ajánlotta a Politikai Bizottságnak irányelvek megjelenését a Társadalmi Szemlében, a nemzetiségi szövetségek lapjaiban, külön kiemelve a Cigány Újságban is. Továbbá az előterjesztett anyag záradékában szerepelt, hogy az érintett szervezetek juttassák el a nemzetiségi törvény irányelveiről szóló határozatot az érintett szervezetek, illetve a nemzetiségi szövetségek vezetőinek. A Politikai Bizottság a napirend zárásaként úgy határozott, hogy szükséges javításokat követően a javaslatot a Központi Bizottság elé terjeszti.⁵³ Továbbá lehetővé tette, hogy a magyarországi cigányság kezdeményezze nemzetiségként történő elismerését: “A Politikai Bizottság hatálytalanítja 1961-es és 1979-es cigányságról szóló határozatának azt a részét, amelyben a cigányságot etnikai csoportnak minősíti és elveti nemzetiségként való kezelésüket. Ez politikai oldalról lehetőséget ad arra, hogy a törvény hatálybalépését követően magukat cigánynak valló állampolgárok megbízásából szervezeteik kezdeményezhessék nemzetiséggé válásukat.”⁵⁴

⁵¹ MNL OL M-KS-288. f. 50/1982/12. ö. e.

⁵² Uo.

⁵³ MNL OL M-KS 288.f. 5/1988/1043. ö. e.

⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/1988/1043. ö. e.

II.

Bevezetés

A dolgozat elkészítése során elengedhetetlennek tartottuk, hogy a határozatok érvényesülését, a cigányságot ténylegesen érintő szabályozási formákat példákon keresztül szemléltessük, ezáltal sokkal kézzelfoghatóbb adatokat szolgáltatva, a rendszer megértését, átláthatóságát elősegítve. A példa eszközeként *Békés megye és Csongrád megye* szolgált. A 20. század második felét jelöltük meg a dolgozat időszávjaként, mindemellett szem előtt tartottuk az ezt megelőző időszakot, hiszen nagy hiba lenne csupán egy szakaszt kiemelve értékelni, a történelmi okfolyamatok figyelmen kívül hagyásával. Több esetben olyan forrásokhoz nyúltunk, melyek a fő tanulmányozott időkeret előttiék, még teljesebbé téve ezzel a pályamunkát.

Békés megyébe újratelepülése során a 18. században érkeztek cigányok is, a betelepülő magyarok, szlovákok, németek és románok mellett a mezővárosokba illetve falvakba. Különböző politikai, gazdasági célokból kifolyólag próbálkoztak bizonyos rendszabályozásukra, adataik rendszerezésére.⁵⁵

Források sokasága áll rendelkezésre különböző korszakokra felosztva, igazolva a cigányok jelenlétét már a korai századoktól, azonban ezek összegyűjtése, kiemlézése hiányos. Békés megyében első ilyen szisztematikus gyűjtést *Erdős Kamil* hozott létre, ez irányú munkássága 1952-től, haláláig, 1962-ig tartott. Őt követte *Bencsik János*, aki folytatta a kutatást, kevésbé belemélyedő részletességgel. A feldolgozott források alapján olyan eseteket fedeztünk fel, melyek szignifikánsak, csoportba rendezhetőek egymással. Ezt követően törekedtünk elemzésüket összevonva, kapcsolódási pontokat kiemelve kutatást végezni.

1. Békés megyei cigányság helyzete, a jogi szabályozás végrehajtási rendje, források alapján

Békés megye tekintetében 1944-es forrásoktól kezdtük a kutatást, az előzőekben is ismertett struktúra felállítása végett. Minden évkörben megvolt a sajátossága a cigányok kapcsán alkalmazott jogi, gyakran közigazgatási lépéseknek. A történelmi eseményeket követve, a második világháború időszaka alatt és utáni pár évben megfigyelhető hiátus a cigányok körülményeivel kapcsolatos ügyek, adott esetben ellenük alkalmazott intézkedések dokumentálásában.

1.1. Pre források

1.1.1. A cigány katonai munkásszázadok felállításáról

– Budapest, 1944. szeptember 2. : *A 15 740/1944. VII. res rendelet nyomán*

⁵⁵ Mária Terézia nyilvántartás készített a cigány lakosságról, melyet a helytartótanácsnak kellett megküldeni.

A forrásban hivatkozott jogszabályok:

- 1939.II. t.c.19. § 5. bekezdése
- 11 860/1944. VII. res. számú rendelet: melyet az 1944. évi július hó 12-én kiadott statisztikai adatgyűjtésre vonatkozóan adtak ki
- 653/1944. M. 42. számú ügyirat, mely a cigány munkaszolgálatról rendelkezett: a magyar királyi honvédelmi miniszterre vonatkozó részt, a budapesti és vidéki főkapitánynak, valamint a csendőrkerületi parancsnokságok részére tájékoztatás céljából egy-egy példányban mellékeltek

A Magyar királyi honvédelmi miniszter utasítására az 1939. II. tc.19.§ 5. bekezdése értelmében a kóbor cigányokat, a letelepedett cigányokat, foglalkozás nélküli cigányokat; a közéjük sorolható munkabíró férfiakat, akiknek életkora 18-52 életév közötti, azok összegyűjtését és katonai munkásszázadokba való beosztását elrendelte.

A statisztikai adatgyűjtésre vonatkozó rendelettel összefüggésben a gyűjtést városokban a magyar királyi rendőrség és az erre hatáskörrel rendelkező rendőri kirendeltségek, meghatározott napon végzik, az összegyűjtötteket átadják a helybeli állomásparancsnokság által megjelölt honvédelakulatnak. Községekben, járasonként: a csendőrség, a honvédhadtest által küldött megerősítés (pótalakulatok) kíséretében jár el, a csendőrség által megküldött begyűjtendő cigány férfiak számadatainak arányában. Ezzel a karhatalmi intézkedéssel történik a csendőrség vezetésével a cigányok összefogása és a *bemutatósi, illetve bevonulási helyre* kísérése, rögzítése. Mindezen felül felhívták a települések képviselőinek figyelmét az illetékes hadtestparancsnokságokkal való előzetes egyeztetésre, az összegyűjtés pontos időpontjának meghatározására.⁵⁶

Fontossága ennek a forrásnak abban mutatkozik, hogy egy központi döntést, a magyar királyi honvédelmi miniszter utasítását tolmácsolta *Dr. Perlaky Gyula*, a miniszteri tanácsos a helyi szerveknek végrehajtásra, illetve a végrehajtásban való közreműködés céljából. Sajnos dokumentumok magáról az országos folyamatról, a feladat megvalósításának kimeneteléről jelen állás alapján csak nyomokban találhatóak, mely részlegesen betudható a II. világháború rohamos eseményeinek. Hivatalosan a Honvédelmi Minisztérium 1944 augusztusában rendelte el *a cigány munkásszázadok felállítását*, helyi szinteken az ezt követő hónapokban kezdték meg az utasítás végrehajtásához szükséges előkészületeket. A munkaképes cigányok döntő része vagy a fronton harcolt, vagy mezőgazdasági munkát végzett. A munkanélkülieket az utasításokat követve azonnal elszállították, folyamatosan „cigány razziákat” végeztek minél több ember begyűjtésére. Adatok a munkatáborba hurcoltakról Zemplén, Csongrád, Zala, Fejér, Baranya, Pest, Heves, Borsod, Komárom megyéből és a Felvidékről lelhetőek fel. A munkatáborokból megszökött katonaszökevényeket üldözték, majd elfogás esetén agyonlőtték.⁵⁷ A cigány munkaszolgálatos századok nagy része a zsidókhöz hasonlóan végezte.⁵⁸

⁵⁶ BÉML V.B. 82. Békéscsaba város polgármestere iratai 5689/1944. Írógéppel írt tiszttzat.

⁵⁷ TELEKI ERIKA (Thúry György Szakközépiskola): A cigány holokauszt http://www.titzala.hu/letolt/Teleki%20Erika_A%20cigany_holokauszt.pdf (2016.11.20.)

⁵⁸ KARSAI LÁSZLÓ: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány holocausthoz.* Cserépfalvi, 1992.

1.1.2. A Dobozi Nemzeti Bizottság elnöke a „gettóba” összegyűjtött volt nyilasok és cigányok dolgoztatásáról⁵⁹

Doboz, 1945. április 12.

Jelen esetben az összegyűjtött *nyilasok és cigányok* mezőgazdasági munkában való alkalmazását javasolta a kommunista párt, a nemzeti bizottság elnökének *Békési Lajos* tolmácsolásában, a Mezőgazdasági Bizottságnak. Mindezt az előre láthatóan bizonytalan megművelésű földterületeken, a dolgozók etetésének biztosítása mellett. Természetesen a szövegezésből kiderül az ajánlás kötelező mivolta, külön felhívja a figyelmet a gyors határozathozatalra: „Tekintettel arra, hogy a rendőrség holnap reggelre ezeket a gettóba gyűjti, kérjük a mezőgazdasági bizottságot, hogy ezekről még ma este hozzon határozatot.”⁶⁰

Azonnal visszacsatolást kapunk az előző forráshoz, ahol a cigányok dolgoztatását taglaltuk, feltűnik egy elem, amit a modern rabszolgasággal köthetünk össze: munkáért cserébe (esetleges) kosztolás jár-, ami az utasításban megjelent, végrehajtásában, azonban ritkán.

1.1.3. A Szarvasi Nemzeti Bizottság javaslata a cigányok dolgoztatásáról

Szarvas, 1945. április 14.

Szarvas község képviselő testülete reagált a Nemzeti Bizottság által javasoltakra, feldolgozta annak tárgyát: „*a cigányok havi 2 napi ingyen munkájukat 16 évtől 60 éves korig meg ne válthassák.*” A képviselő testület elfogadta illetve, magáévá tette az indítványt, arról határozatot hozott, mely szerint a munkásszolgálatot személyesen kell teljesítenie, kivétel nélkül minden érintettnek. Végrehajtást a község rendőrsége végzi, tájékoztatás végett a határozatot neki és (Demeter András), községi képviselő részére kiadták.⁶¹

1.1.4. Határozat a mezőberényi cigánytelepek felszámoltatásáról

Mezőberény, 1945. április 5.

A dolgozatban többször is kitérünk a lakótelepekkel kapcsolatos intézkedésekre, folyamatosan ismételt eljárási hibáira, a tervek fapados végrehajtására. E forrás jól tükrözi egyik szegmensét a telepek felszámolásának: „*Párizs és London községrészek egészségtelen házainak lebontása.*” A képviselő testület e problémát házhelyakció és a kitelepítések végrehajtásával egyidejűleg kívánja letudni. A cigányputrikat, amelyek emberi lakásnak nem alkalmasak, lebontja. Fekvésük kedvezőtlen voltára is kitérnek, jelentésük szerint az mind vízállásos, mély fekvésű része a községnek, építkezésre nem alkalmas, *különösen pedig a cigányok letelepítésére nem.* Különösen nagy problémát láttak abban, hogy a putrik közvetlenül a vasút mellett köztisztasági, erkölcsi, közbiztonsági, de még szépirodalmi szempontból is tarthatatlanok, ezért is feltétlenül megszüntetendők.

Érdekessége a forrásnak, hogy az országosan megfigyelhető vélemények itt is képviseletre találunk. (*Bányász József és Madarász Pál*) Két képviselő nem tartja megfelelőnek az intézkedést, jelzik, hogy több munkás cigány is található a telepeken, akik nem

⁵⁹ BéML V.B. 309. Doboz nagyközségi iratai 673/1945. Kézzel írt tiszttáza.

⁶⁰ U.o.

⁶¹ BéML XXII. 255. Szarvas Nagyközség iratai. 1945. év közgyűlési jkv. 48/1945.

sorolhatóak a megrögzött munkakerülők csoportjába, ezért is eltérő kezelésüket indítványozzák. További felszólaló, az utasítást követve javasolja a cigányok más helyre való kitelepítését, a títusterv szerinti házak építésével. Utolsó képviselő az előzőt követve indítványozza a házak építésre alkalmas helyen történő építtetését. Kiemeli azonban azt is, hogy a következő lépéseket a *község szociálpolitikai bizottsága* végezze, mely jobban tudná kezelni a továbbiakat.

A képviselő-testület egyhangú határozattal kimondta, hogy a kitelepítések előtt elsősorban a munkára fogásukat tartja szükségesnek, ezért elrendelni, minden munkaképes egyén részére *munkanyilvántartó-lap* kiállítását, ez alapján tették ellenőrizhetővé alkalmasságukat, azt, hogy mennyire megfelelőek a munkába való elhelyezésre. Azoknak, akik szorgosan dolgoztak, a képviselő-testület megfelelő támogatás adását írta ki, a nem dolgozóknak, a tervet követve kitelepítésüket rendelte el, az előírt közegészségügyi követelményeknek megfelelően épített lakásokba. Ezzel összefüggésben az arra rászorulókat *segélyezéssel* kívánta ellátni a határozatban írtak szerint. A cigányok új helyének meghatározására a községi előljárást utasította. Az indokolásban kitérnek a már többször is említett közegészségügyi, köztisztasági, közbiztonsági és szépítészeti szempontokra, amelyek teljes mértékben szükségessé tették a cigányok kitelepítését. A munkaerő-nyilvántartás, a munkateljesítmények ellenőrzése a termelő bizottságok feladatköre, a megfelelő házhelyek alkalmas területen való kijelölése a földigénylő bizottságé.

1.2. 1940-es éveket követő források

Az első dokumentum, amit itt felfedeztünk 1957-ből származik, a fentiekben taglalt eseményekre vonatkoztatva, tehát igen hiányos a jogi lépéseket hitelesebben nyomon követhető dokumentumok száma. Meglepetésként ért minket, hogy a Csongrád megyei levéltárban folytatott kutatás alatt több békés megyei iratot találtunk, ezeket a Csongrád megyét feldolgozó fejezetben fogjuk említeni.

1.2.1. A Munkaügyi Minisztérium felmérése a cigányság helyzetéről Budapest, 1957. július 15.

A Munkaügyi Minisztérium cigányság helyzetének felmérését tartalmazó országos adatgyűjtésnek jelentősége legjobban az *1961. évi cigánysággal kapcsolatos párthatározat* létrejöttében mutatkozik; a felmérést értékelve bizonyosságot kaptak elképzeléseik.

Visszatérve a forráshoz, a felmérésre vonatkozó utasítást a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának is megküldték. A községeknek egy részletes kérdéssort kellett megválaszolniuk, valamint, tárgykörben dolgozó, mélyebb ismeretekkel rendelkező munkatárs esetén, annak nevének megküldését kérték.⁶²

1.2.2. A Békés Megyei Végrehajtó Bizottsága megküldi a megye járási tanácsainak a felmérés kérdéseit Békéscsaba, 1957. július 22.

⁶² BéML XXIII. 17. Békés Megyei Tanács V.B. Munkaügyi Osztálya iratai 197/1957. Sokszorosított másolat.

A maximális eredmény elérése érdekében a kérdéseket megküldik a városi, községi tanács vb-elnökének, a helyi szintű közigazgatási szervek ismerték legjobban a területükön élő cigányságot. A *szubszidiaritást* alkalmazták ennek a kérdésnek mielőbbi rendezésére, melyek különös tekintettel érintették a foglalkoztatottságot, annak felmerülő problémáit.

Békés megye települései közül 71 jelentést találtunk, ezekből 25 érdemben nem válaszolt a mellékelt kérdésekre, mivel adataik szerint településük területén a felmérés időpontjában cigány személy nem volt található. A minisztérium a válaszok legkésőbbi megküldési idejének augusztus hó 15.-ét jelölte meg, a felhívást július 15.-én terjesztették Békés megye elé. Mai szemmel vizsgálva, a közigazgatás helyi illetve országos intézményeinek eljárási idejét ismerve a határidőt rövidnek találhatjuk. A települések folyamatos monitoring alatt tartották lakóikat, ismerték faji összetételüket, ennek arányát, ezt mutatja a beszámolók beküldésének gyorsasága, a rövid határidő tűzése. Korábbi adatok hiányában belemélyedő elemzésre nehezen lettek volna képesek nemcsak a kisebb, de a nagyobb települések is.

1.2.3. Békés megye összefoglaló jelentése

Békéscsaba, 1957. augusztus 13.

A dolgozat terjedelmére tekintettel, nincs módunk arra, hogy egyenként kifejtjük a települések állásfoglalását. Az utolsó jelentést augusztus 8.-án küldte meg Dombiratos, ezt követően Békéscsaba összefoglaló jelentését augusztus 13.-val küldte meg a minisztériumnak.

A jelentésből a következő pontok kiemelését tartottuk fontosnak:

A cigányság létszáma tekintetében 96%-ban növekedést állapítottak meg. Rávilágítottak csoportjaik folyamatos *asszimilációjára*; 40%-ra tették azon személyek számát, akik más „*nemzetiséggel keveredve*” illetve házasságkötés nyomán „*félcigányosodtak*”. Ennek nyomán nyelvük ismerete, használata is csökkenő jellegű, 25% körüli. Igaz, hogy a nem cigány lakosság egy részét befogadja a cigányságnak, azonban egyenrangúnak magával nem tartja- ennek okát a jelentés további részében indokolták. Kiemelték a hatóságok és állami igazgatási szervek megfelelő eljárási rendjét, állításuk szerint hátrányos megkülönböztetést nem tanúsítanak a cigányokkal szemben. Bűnözés terén növekedő tendenciát véltek felfedezni, elítélésük emberölés, verekedés, lopás büntette elkövetésében fordult elő legnagyobb arányban. Kihágások nagy része: lopás, tiltott fakivágás és egyéb más kisebb bűncselekményekben mutatkozott meg. Végezetül többen kivették részük az 1956-os forradalomkor, megfogalmazásuk szerint: „Több cigány részt vett az *ellenforradalmi* események alatt a tüntetéseken és a rendőrségek lefegyverzésében.”⁶³

Cigányságból alakított termelőszövetkezetek, állami gazdaságok létrehozására csupán két községben, Eleken és Békésen törekedtek, ezt a későbbiekben elvetette a végrehajtó bizottság, gyakorlatban megvalósíthatóságát nem látta lehetségesnek. Megjegyezték, hogy a cigányok is jutottak földhöz a földreformkor, de ezeket részben eladták vagy tsz-be bevitele utána kiléptek abból. Egészségügyi összesítésnél, az egyre gyakrabban

⁶³ BéML XXIII. 17. Békés Megyei Tanács V.B. Munkaügyi Osztályának iratai 197/1957. Írógéppel írt tisztázata.

alkalmazott egészségügyi ellenőrzésekről számolnak be. A járási egészségügyi dolgozók hetente ellenőrzéseket tartanak a cigánytelepeken, valamint szükség esetén azt fertőtlenítik.

Külön cigány iskola gondolata Elek községben fogalmazódott meg, belátták, hogy ezt nagy eséllyel a cigányok sérelmezték volna. Az illetékes államigazgatási szerveknél jelezték volna megkülönböztetésüket, gyermekeik elkülönítését a nem cigány gyermekektől. *„Véleményünk szerint a lakosság körében ez a megoldás jó hangulatot teremtene egyes községekben, mert a cigány szülők nem szívesen engedik gyermekeiket a cigányok mellé ültetni.”* Ezen felül több példát hoznak a külön iskolák létrehozása mellett, azonban kardinális beismerést tesznek: ilyen lépések megtétele esetén felmerülhetne az alkotmányban biztosított jogok megsértése.⁶⁴

Legnagyobb problémát a cigányság lakhatásában látták, putriban való lakásukat, annak erkölcstelen, egészségtelen, valamint gazdaságilag hátrányos mivoltát hangsúlyozva. Elmondásuk alapján építési akció keretében a megye egész területén a közhivatalok és intézmények segítik a cigányokat, azonban dolgozatban többször tárgyalt lakhatási-akciót, mint az ország nagy részén, itt is nehezen veszik igénybe, mivel a feltételeknek nem tudnak eleget tenni.

Végezetül ismertetik a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága által tett lépéseket, mint az egészségügyi, mint a gazdasági szerveken keresztül tett intézkedéseket. A járások és községi tanácsok végrehajtó bizottságai, kapacitásuknak megfelelően mindent megtesznek a cigányság ügyének előremozdításáért, azonban véleményük szerint gyorsabb illetve hatásosabb eredmények elérése érdekében, a központi szerveknek is be kellene kapcsolódniuk.⁶⁵

1.2.4. Békés megye távlati terve a cigánykérdés megoldására

Békéscsaba, 1962. március 15.

A MSZMP Politikai Bizottsága több ízben tárgyalta a cigánykérdést, ennek nyomán, helyzetük megjavítása érdekében határozatot hozott. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese *1-72/1962. I. szám* alatt elrendelte, a művelődésügyi osztálynak 1962. március 31-ig tervezet kidolgozását, valamint e távlati tervezetnek végrehajtó bizottság elé való terjesztését. A Békés Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya az érdekelt szakosztályok, a Népművelési Állandó Bizottság, valamint más állandó bizottságok bevonásával, javaslataik figyelembevételével elkészítette a távlati tervezetet. A cigányság helyzetleírása semmi újjal nem szolgál, tovább ismételik a „megszokott” problémaköröket. „Egészségügyi helyzetüket vizsgálva megállapítható,

⁶⁴ 1949. évi XX. törvény A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA 70/A. § (1) A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül. (2) Az embereknek az (1) bekezdés szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti. (3) A Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti. - <http://alkotmany.hu/alkotmanyok/hatalyos/hatalyosalkotmany.pdf> (2016.10.15.)

⁶⁵ BéML XXIII. 17. Békés Megyei Tanács V.B. Munkaügyi Osztályának iratai 197/1957. Írógéppel írt tisztázata.

hogy azoknál nincs ezen a téren probléma, akik az egyéb lakosság között letelepedtek és normális családi életet élnek. Probléma van azonban a megye 25 cigánytelepén, ahol szűk, egészségtelen putrik a betegségek és az erkölcstelenség melegágyai.”

A tervezetben hat témakörre bontva fejtették ki a javaslatokat, amelyeket előzetes álláspontjuk szerint 20-25 év alatt a cigányság körében minden vonatkozásban meg lehet oldani. A következőkben egyes eljárási elemeket kiemelve fogjuk szemléltetni a tervezet fontosabb szegmenseit, nővumait:

Foglalkoztatás

Célkitűzés: anyagi elmaradottság felszámolása, munkaképes cigányok munkába állítása, állandó munkahelyekre, szükség esetén ideiglenes munkahelyre.

Ennek időkerete: 1965: munkába állítás fellelhető helyekre, 1970-re: minden munkahely állandósítása.

Feladatok szervek közt megosztva, felelőse: a megyei ipari, építés-közlekedési és munkaügyi osztály vezetője.

- Ipari és Építési-közlekedési osztály: munkalehetőségek felmérése az irányítása alatt álló vállalatoknál 1962 májusában, majd minden év márciusában. Cigány munkaerő alkalmaztatása, ennek ellenőrzése.
- Megyei Munkaügyi osztály: közvetítés, kapcsolatfenntartás, monitoring. Az Állami Gazdaságok Igazgatósága útján állami gazdaságokkal kapcsolatfelvétel, cigány dolgozók megfelelő számban való elhelyezése. Elhatárolt feladatkörként jelenik meg a cigányok termelősövetkezetbe utalása. Felelőse: a megyei mezőgazdasági osztály vezetője.
- Megyei Mezőgazdasági osztály: a cigányok munkába állítása, termelősövetkezeteken belül, törvényes munkafeltételek biztosítása, szociális helyzetük elősegítése. Alkalmask termelősövetkezeti tagként való felvétele, az érintett cigányok számának meghatározása 1962. május 15-ig.

Oktatás, kultúra

Összefoglalva a már régebben is kitűzött célok mellett, lényeges újjáélesztésként a következő eszközök jelentek meg: szükség esetén iskolákban „túlkoros” osztály indítása. (Ezzel az intézkedéssel nem volt szükséges a cigányok elkülönítésének konkrét kitűzése, természetesen az azt eredményezte.) Rászorulók esetében napközi otthonok illetve ebéd biztosítását, tanulásra fogékony cigány gyermekek a továbbtanulását, illetve társadalmi ösztönzőtörténi támogatását vetették fel. Analfabetizmus kiküszöbölésére felnőtteknek tanfolyamok indítása.

A párthatározatot követve a cigányság kultúráját érintően is különböző feladatokat tűztek ki többek között a művelődési házak bevonásával: cigányzenekarok foglalkoztatásával, cigány táncdal, zenével kapcsolatos programok kitűzésével. Fontos szerepet kapott a nem cigány lakosság, mai nyelvhasználat szerinti: érzékenyítése, zárkózottságuk feloldása, a diszkrimináció csökkentése érdekében. „ *Az MSZMP Politikai Bizottság határozatának szellemében arra kell törekedni, hogy a cigány lakosság teljes egészében beilleszkedjék a társadalomba, ezért minden elkülönítő törekvés helytelen, káros és tilos.* ” E programkör felelőse a művelődésügyi osztály vezetője volt.

Egészségügy

Felelőse: a megyei egészségügyi osztály vezetője és a Köjál igazgatója.

Nagy változást ezen a területen nem véltünk felfedezni, az egészségügyi problémákat hasonlóan a többi jelentéshez, a cigányok lakási szokásaival kötötték össze, kiküszöbölésüket pedig az eddig is bevett módszerek alapján jelölték meg: szűrővizsgálatok, telepek feregtelenítése, fertőtlenítése stb.

Előítélet mentesség képét próbálták felállítani, azonban folyamatos ellentmondásokba ütköztünk a tervezeteket olvasva: „A közegészségügy megóvása érdekében a község területén elhullott állatokat azonnal el kell égetni, vagy eltakarítani azért, hogy a *dögevő cigányok* ezekhez ne juthassanak hozzá.”

Lakhatás

Különösebb ismertetést nem szenteltünk e fejezetnek, az 1961-es párthatározat teljes mértékben tükrözi az országos sémát, a Békés megyei tervek pedig minden szegmensében illeszkedtek ehhez.

Társadalmi vonatkozású feladatok

Deklarálják a társadalom jelentőségét (mai elnevezés által: *társadalmi felelősségvállalást*). Ehhez szükséges lépések: mindenütt művelődésügyi állandó bizottságok, melyek majd összefogják a cigánykérdés megoldásait. Következő fontos lépés a különböző szervek bevonása: KISZ-bizottságé, Nótanácsé, Vöröskereszté, a Hazafias Népfronté valamint a megyei rendőr-főkapitányságé. Például a Nótanácsnak háztartási, szabásvarrás tanfolyamok mellett, kiemeli a cigány nők felvilágosítását felölelő feladatkörét (születésszabályozás, gyermekápolás, nevelés stb.)

A tervben felvett feladatok megoldását biztosító intézkedések

E fejezet új feladatkört nem határoz meg, csupán a határidőket.

A fenti forrás részletes ismertetését több okból kifolyólag éreztük relevánsnak. Az 1961-es párthatározattal átfogóan, országosan kívánták a cigánykérdést véglegesen megoldani. Békés megye tervezete tükrözi a párthatározat szellemiségét, eljárási sokoldalúságát. További források tekintetében kizárólag témamegjelölést, tömör bemutatást tettünk.

Tizenhárom dokumentumot találtunk a Vésztői Téglagyár témakörét érintően, mely a későbbiekben „cigány téglagyár” néven vált ismertté. „Mikor már jól ment minden, mikor már gépeket is vásároltam, és az emberek vizsgát tettek, az állam elvette a Cigány Téglagyárat. Azt mondták, ami maszek, az nem működhet.”⁶⁶ *Lakatos Menyhért* 1964-1969-ig volt a Cigány Téglagyár igazgatója.

1970-es jelentés már kevésbé látja pozitívan a cigányság helyzetének instant megoldását. Belátja a statisztikai adatok pontatlanságát, ezáltal az addigi tervbe vett intézke-

⁶⁶ LAKATOS MENYHÉRT: *Füstös képek*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. 82. p.

dések hatásának elmaradását.⁶⁷ A Cigányügyi Koordinációs Bizottságot 1969-ben hozták létre a megyében. Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya mellett felállított Tárcaközi Koordinációs Bizottságok Békés megyében az országos minta szerint folytatta tevékenységét. Feladata a cigányságot érintő központi döntések végrehajtásának nyomon követése, a tanácsi és társadalmi szervezetek cigányokkal kapcsolatos tevékenységének koordinálása volt.

1.2.5. Jelentés a Békés megyében élő cigány lakosság élet-és munkakörülményeinek javítása érdekében hozott korábbi határozatok végrehajtásáról⁶⁸

Békéscsaba, 1986. január 2.

Békés megye helyzetét tárgyaló utolsó iránymutató forrásként ezt, az 1986-os keltezésű kiértékelést, javaslatcsomagot választottuk. A többi jelentéssel ellentétben részletes történelmi látképet nyújt az eddigi szabályozási rendszerről, azok eredményességéről, helyenként kisiklásáról. Legnagyobb sikert a telepek felszámolásánál érték el, emellett folyamatos növekedés volt megfigyelhető a foglalkoztatottság területén, azonban a legtöbb cigány csak alacsony jövedelmezésű munkahelyeken tudott elhelyezkedni. Lakáskörülményeiket egészségesnek, legtöbb esetben problémamentesnek írják le. Probléma esetenként a védőoltások beadatásánál fordult elő: ekkor rendőri elővezetést alkalmaztak. Javaslatukban már az integrálásra kerül a hangsúly: „a cigány lakosság *integrálását* minden eszközzel elő kell segíteni és ezzel párhuzamosan differenciáltan, következetesen érvényesíteni kell az *állampolgári jogokra és kötelezettségekre* vonatkozó előírásokat, szabályokat is”.

2. A Csongrád megyei cigányság helyzete, a jogi szabályozás végrehajtási rendje, források alapján

Csongrád megyét érintő források jelentős részét a Szegedi Levéltárban kutattuk. A Békés megyében alkalmazott módszertan azonban itt nem állta meg helyét, jóval mélyebbre kellett ásni, a kívánt dokumentumok felkutatása érdekében. Ezt a levéltárak iratanyagaik mértégének különbsége is magyarázhatja, több időt igényelt egy használható forrás felkutatása, főleg, hogy Csongrád megyében nem készült még gyűjtés ilyen témakörben. Országos kezdeményezés az előző pár évben tolmácsolásra került a levéltárak felé, ez azonban a részletesség igénye nélkül csupán a levéltárakban fellelhető cigányságot érintő fő csoportokat, keresési iránymutatásokat kérvényezte. Az alfejezetekben időszakokra bontva, a hosszas kutatás alatt felgyülemlett/ összegyűlt források közül, követve az eddigieket, csoportokat hoztunk létre, szemléltetve a cigányság körében meghozott fő terveket, munkálatokat, illetve ezek dokumentációját.

2.1. Pre források Csongrád megyében

⁶⁷ BéML XXIII. 8. Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. Jegyzőkönyv 1970. 15. határozat.

⁶⁸ BéML. XXIII. 21. A Békés Megyei Tanács iratai. Tanácsstületi jegyzőkönyv 1986.

Rengeteg 1950-et megelőző forrással találkoztunk, ezek elemzése után két fő témakört emelünk ki: a cigányok kóborlásának visszaszorítását és a cigányoknak a ló-tartástól való eltiltásának kérdéskörét, az utóbbit részletesebben is tárgyaljuk. *Kevermes* község kérelmére a cigányoknak lóvásárlástól illetve ló-tartástól való eltiltásának ügyében országos felmérést küldtek ki. Kevermes község indítványának célja új rendelet meghozatala volt, kifejezetten erre az ügycsoportra vonatkozóan. Csanád- Arad- Torontál vármegyék alispánja által megküldött kérdésben arra kerestek választ, hogy a kérdett törvényhatóságok területén hoztak-e ebben a kérdéskörben szabályrendeletet és, ha igen egyben ennek megküldését kérvényezték.⁶⁹ Országosan megközelítőleg 60 település választát találtuk meg 1939 és 1943 között, ezek közül a legtöbben nem hoztak ilyen rendeletet, nem tartották szükségesnek az előbb leírtakat, többen hivatkoztak az 1928.B.M rendeletre mely véleményük szerint kellően szabályozza eme kérdéskört. A válaszolók negyede pl. Sopron teljes mértékben kivonja magát a további jelenlétből, mivel területén a jelentések alapján cigány származású személy nem tartózkodik, ennek okán a ló-tartás szabályozása községük területén okafogyott.

Veszprém vármegye kifejezetten támogatja a kezdeményezést, külön iratot csatol jelentéséhez, melyben hosszasan kifejtik a cigánysággal kapcsolatban felmerült nehézségeket, elengedhetetlen egészségügyi lépéseket.

Az iratokat Budapesten zárják 1944-ben, új rendelet meghozatalát elvetik, már 1943-ban a kérdésre válaszolva, *dr. Wanié András* minisztertanácsi titkár kifejti, hogy kifejezetten a cigányok lóvásárlásának tilalmazása, vagy a cigányok birtokában lévő marhalevél tulajdon átruházásának tilalmazására vonatkozó földművelésügyi miniszteri rendelet náluk sem áll fenn.⁷⁰

2.2. Az 1950-es éveket követő források

2.2.1. A cigánytelepek helyzetéről jelentés⁷¹

A cigányok lakhatása, a hírhedtté vált cigánytelepek, putrik felszámolása folyamatosan felmerülő kérdés volt már a szocializmus előtt is. Röviden ismertetve: fő cél jelen esetben a meglévő telepek helyzetének felmérése, az egészségtelen állapotok mérséklése, a folyamat végkifejletéeként pedig a telepek felszámolása volt: Cserepes-sor, Csillagtér, Kálmány utcai cigánytelepek tekintetében. A tervezet ismertetése nélkül is tudjuk mai letaglózó tényeket: Cserepes sori cigánytelep ma is megtalálható Szegeden, aminek nem kellene alapján véve negatívumokkal járnia: azonban az itt található lakások eladósodtak, a cigányokat a kilakoltatás fenyegeti.

2.2.2. Jelentés a megyében élő cigányok gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetéről

Csongrád Megye Tanács Végrehajtó Bizottságának 1962-es jegyzőkönyvének második fejezetében a cigányságot érintően tesznek megállapításokat illetve ezek haladéék-

⁶⁹ CSML. Csanád- Arad- Torontál k.e.e. vármegyék alispánjától, 10127/1940 al.

⁷⁰ CSML. 170.368/1943. sz. Budapest.

⁷¹ CSML. 1045-e/1959. EÜ. Szeged mj. Városi Tanács Vb. Egészségügyi-, Munkaügyi- és Igazgatási Osztálya, Hiv. szám: 153-12/1959. Vb.

talán megoldását, nagyobb részben pedig gyökeres megszüntetését tűzik ki célul. Ezen belül két nagy fejezet található:

I. *A cigány lakosságunk jelenlegi helyzete*

II. *A cigánykérdés távlati felszámolása*

– címekkel ellátva. Ezt követi *Határozathozatali javaslat*, melyben több alponthoz fejtik ki a szükséges lépéseket.

Az első fejezet indító gondolataiban a cigányságot, itt is megoldandó problémaként kezelik, kulturálisan degradálják őket. A szocializmus kiteljesedésének illúzióját keltik, egyik fő akadályozó tényezőként a cigányságot jelölik meg. Ma már tudjuk, hogy ez az utópia 30 év után se teljesebben ki, sőt darabjaira hullott. „A szocializmus építésének befejezéséhez közeledünk. Mindaddig azonban nem beszélhetünk teljes egyértelműséggel a szocializmus építésének sikeres befejezéséről, amíg állampolgáraink egy jelentékeny csoportjának élet és kulturális színvonala a jelenlegi alacsony szinten áll.” Allításuk szerint a szocialista építés előrehaladása összeegyeztethetetlen a cigányok többségének elmaradott életformájával, ez pedig az eddigieknél hatékonyabb és célravezetőbb intézkedéseket igényel. „Nem várhatunk addig, amíg az elmaradott cigányrétegek önként belátják, hogy *életformájuk káros és ellentétben áll társadalmunk célkitűzéseivel*. Ezt a folyamatot kívülről jövő beavatkozással meg kell gyorsítani.” A cigányságnak megnyílt a lehetősége a beolvadásra, vagyis az asszimilációra, azonban véleményük szerint ez a folyamat kezdetleges, felgyorsítást igényel.

Táblázatban létszámadatokkal szemléltetik a problémamentes, problémát jelentő családokat illetve személyeket, valamint a megfelelő, nem megfelelő lakásokat. Felméréseik alapján a cigányok 59%-a problémát jelent, 53% pedig nem megfelelő lakásban él.⁷² Adataik alapján a problémamentes cigányok asszimilálódtak, sőt nem is tekinthetők cigánynak. A problémát jelentő cigányok száma, a rossz lakhatás (putrik), egészségtelen életmód, munkakerülés; táplálkozás, ruházat, kulturális színvonal alacsony szintjével magyarázható.

Legnagyobb előrehaladást a tankötelesek iskolába járatása terén értek el, a tanköteles cigányok 75%-a rendszeresen jár iskolába, annak ellenére, hogy sokan válnak túlkorossá. Iskoláztatás terén másik fontos tényezőként az analfabéta felnőtség taníttatását jelölik meg.

Ezt követi a foglalkoztatottság kérdése, mely a „cigányság felemelkedésének alapfeltétele”. Ebben a kérdésben is az előzőekhez hasonló táblázatot készítettek a következő csoportosításban: *munkaképes, rendszeresen dolgozik, néha dolgozik, nem dolgozik*. Eltérés természetesen a körülményeikből fakadóan volt a nők és a férfiak között, legszembetűnőbb a *nem dolgozók* köre: a nők 65%-ban, míg a férfiak 35%-ban nem dolgoztak. Álláspontjuk szerint igaz, hogy a cigányság egy része életmódjából adódóan még mindig kerüli a munkát, nagyobb részben azonban a munkaszerzést az előítéletek, a helytelen állásfoglalás, valamint az egyenlőtlen bánásmód nehezíti meg. „A cigány

⁷² Vizsgált területek: Csongrád város, Hódmezővásárhely város, Makó város, Szentes város, Szeged járás, Szentes járás, Makó járás.

sem örül annak, hogy földkunyhóban lakik, hogy ruhátlan és gyengén táplált, de saját erejéből, a társadalom segítsége nélkül jórészt ma még egyéniségéből és helyzetéből fakadóan gyenge ahhoz, hogy jelenlegi helyzetéből kiemelkedjen.”

Következő pontban térnek rá az egészségügyi elmaradottságra, a halálozások korai arányára. Ahogy ez sokáig megfigyelhető Békés megye vonatkozásában is, az egészségügyben dolgozók iránt tanúsított bizalmatlanságuk sokáig fennáll. Sajnos sok esetben megalapozottan.⁷³

Szépen kirajzolódnak a fontosnak tartott területek: Szemléletváltás, Lakhatás, Oktatás, Foglalkoztatottság, Egészségügy.

A második fejezethez érve kifejtik a problémafeltárás mibenlétét, annak megoldásának sürgősségét. *Kállai Gyula*, miniszterelnök-helyettes 1-72/1961. I. sz utasítása alapján minden megyében távlati tervet kellett készíteni. Tisztában vannak azzal, hogy ezek a tervek általában nem alkalmasak a feladat megoldására, gyakran csak hozzátvetőlegések. Az is előfordul, hogy a jószándék és az igyekezet nem elég, van, amikor joggal igénylik a felsőbb szervek segítségét, elvi és gyakorlati iránymutatását. Négy pontba csoportosítják a főbb teendőket: munkára nevelés, cigányputrik felszámolása- emberileg elfogadható lakás biztosítása, kulturális színvonal emelése- elődlegesen az oktatás által, egészségügyi helyzetük megjavítása- higiénikus életmódra való nevelés által. E távlati pontok gyorsítása, elvégzése érdekében hoznak *határozatot*. A határozat hét pontban részletezi a tervek végrehajtási folyamatát, megnevezi az illetékes szerveket, elrendeli azok megkeresését. Minden esetben a Végrehajtó Bizottságnak kell utasítania a felelős szerveket, azok vezetőit:

1.

– Megyei Munkaügyi Osztály: munkát kérő cigányok munkára való kiközvetítésének szorgalmazása, folyamatos figyelésük, segítésük.

– Állami Gazdaságok Igazgatósága: üzemegységekben való foglalkoztatásuk elősegítése, kijelölt személy által folyamatos figyelésük, beszámoló készítése, nevelő munka végzése.

– Termelőszövetkezeti Tanács elnöke: termelőszövetkezetbe jelentkező cigányok felvételének szorgalmazása.

– Ipari Osztály vezetője: a hódmezővásárhelyi Szegkovács KTSz. bővítésének, valamint a Kiskundorozsmán és Apátfalván fióktelep létesítésének lehetőségének megvizsgálása, ezáltal nagy előrehaladást elérve a cigánytelepek felszámolása terén.

2.

– Építés- Közlekedési Osztály vezetője: egészségügyi helyzet javítása, putrik felszámolása; a cigányok a többségi lakosság körében történő szétszórásának minél előbbi elérésének érdekében feladata: építésre valamint azok lebonyolítására terv készítése, figyelemmel arra, hogy ezek minél olcsóbbak, gazdaságosak legyenek

3.

⁷³ Kitekintés: Még mindig megfigyelhető a cigányság hátrányos megkülönböztetése, gyakran következmények nélkül, elég, ha a 20. század végét tekintjük, amikor több cigány nőt beleegyezése illetve tudta nélkül sterilizáltak.

– Művelődésügyi Osztály vezetője: eddiginél is fokozottabb figyelem tanúsítása az iskolaköteles fiatalok iskolába járására, minden állandóan helyben lakó iskolaköteles fiatal beiskolázásának elérése az 1962/63-as tanévre. Szülői munkaközösség és a társadalmi szervek nyújtsanak segítséget a szükséges feltételek meglétéhez, ha ez szükséges,

- felnőtt cigányok további taníttatása, analfabetizmus csökkentése, tanfolyamok, valamint ismeretterjesztő előadások által, munka megszerettetése, beilleszkedés elősegítése,
- cigány fiatalok középfokú iskolába történő beiskolázása, szakmunkás képzés növelése.

4.

– Egészségügyi Osztály vezetője: illetékes egészségügyi szervek utasítása, eddiginél még rendszeresebb egészségügyi ellenőrzés végzésére a cigánytelepeken, vizsgálat tartása, eredményeiről jelentés készítése, valamint szervezzék meg a rendszeres fürdetés lehetőségét.

5.

– Pénzügyi Osztály vezetője: Költségvetési lehetőségek felszámolásával intézkedések tétele, az arra rászoruló cigány tanulók ingyenes tanszer ellátására, valamint térítésmentes részvételük biztosítására a napközi otthoni étkezésben.

6.

– Igazgatási Osztály vezetője: intézkedések, feltételek biztosítása a cigány lakosság családi körülményeinek törvényes rendeződésének érdekében, a házasságkötéseken túlmenően rendezzék a gyerekek hovatartozásának kérdését, ezáltal is elősegítve társadalmi helyzetük rendezését.

7.

– Járási és városi végrehajtóbizottságok elnökei: a jelentés teljes anyagának tanulmányozása, valamint a hozott valamennyi határozat ismeretével vizsgálják felül a felszámolási terveiket, a helyi lehetőségek fokozottabb felhasználásának figyelembevételével. Az elkészült terveket tárgyalják meg végrehajtóbizottsági ülésen, majd a Végrehajtóbizottság által elfogadott végleges tervet küldjék meg a Megye Tanács Végrehajtóbizottságának.

Ennél forrásnál törekedtünk a részletes ismertetésre, ezáltal egyes fontos elemeket tudtunk szemléltetni. A gondolatok és egyben a tervezet irányvonala nagyban hasonlít a Békés megyében tapasztaltakéhoz, egyedi ötletek ritkák, ennek fő oka a Párthatározat által nevesített öt pillér követése, valamint a mindent irányító illetve körülölelő szocializmus. Magában a tervezetben találhatóak pozitív, valóban a cigányság ügyét előremozdító tervek, azonban ezek megvalósítása elenyésző. A későbbi forrásokból pedig tisztán kivehető, hogy a tervek folyamatosan csak tervek maradtak.

2.2.3. A megye cigány lakosságának helyzete és problémái⁷⁴

A források alapján (jelentés, valamint a jelentés megtárgyalása nyomán) 1964-ben a következőket állapították meg: Véleményük szerint összesítve jó eredményeket értek el

⁷⁴ 1964 VB jegyzőkönyv 4. napirendi pont, előadó: Döme Mihály osztályvezető.; CSML 140-7/1964. Műv. sz. Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának.

a munkába állítás, munkába nevelés, kulturális és egészségügyi helyzet terén, bár e területeken is vannak még tennivalók. Leglassúbb volt a javulás a lakáshelyzet, illetve az állandó munkaviszonyok biztosítása terén. Ekkor jelent meg a *2014-es Korm. határozat*, mellyel egyrészt kedvezményeket próbáltak adni, másrészt rendelkezéseit nemcsak a cigány lakosságra vonatkoztatják, hanem szociális helyzetnek megfelelően azokra, akik velük együtt, vagyis vegyes területen élnek. Asszimiláció meggyorsult, elég magas a vegyes házasságok aránya. Egyes álláspontok szerint Szentes járásban nem kellőképpen foglalkoznak a kérdéssel.

A jelentés kapcsán fontosabb felszólalások:

Hantos Mihály elmondja, hogy a VB. 1962 márciusában tárgyalta ezeket a témaköröket, véleménye szerint az ott hozott határozat eredményét most le lehet mérni, mely pozitív, a helyi lehetőségekhez mérten.

Katona Sándor kifejti a helyi adottságok szerinti előrehaladás indokoltságát, valamint egyetért a jelentéssel, abban hogy *ez nem nemzetiségi kérdés, annál több, fontos szociálpolitikai kérdés.*

Csongrád megye tekintetében a jelentések illetve határozatok nyomán is szembevetendő a kezdeti egyöntetű pozitívítás, mely országosan jellemezte a cigánykérdés tárgyalását. Elmondhatjuk, hogy mindez gyakran alaptalan volt, a mindennapok nem tükrözték a jelentésekben leírtakat.

2.2.4. A Cigányügyi Koordinációs Bizottság

A Koordinációs Bizottság munkája nyomán meghatározta a cigányság helyzetét a 80-as években, munkájuk tagadhatatlan. A Cigányügyi Koordinációs Bizottság esetében találtuk a legtöbb forrást Csongrád megyében, megközelítőleg kétszeresét, mint az összes többi alcsoportban. Egyes megállapításaira, ellentmondásokra, a Hazafias Népfront szerepvállalására fogunk röviden kitérni, mindezt a teljesség igénye nélkül, mivel ez a fejezet egy kisebb dolgozat anyagjául is szolgálhatna.

A Hazafias Népfront Országos Titkársága Társadalompolitikai Osztálya szervezésében 1985-ben megtartott értekezletéről készült jegyzőkönyvben ilyen és ehhez hasonló megállapítások olvashatóak: „Magyarországon a cigányság a legnagyobb kisebbség. Akkor várhatunk el eredményt, ha a nemzetiségi kérdésekben megvalósult körültekintő politikát folytatunk, holott tudjuk, hogy *a cigányság nem nemzetiség.*”⁷⁵

Utolsó dolgozatba foglalt forrás 1987-ből származik:⁷⁶ a Minisztertanács Hivatala szervezésében lebonyolított országos továbbképzés dokumentációja, melyen részt vett a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének elnökségi tagjai, az Országos Cigánytanács tagjai, a megyei koordinációs bizottsági titkárok. Fő célja a képzésnek a szervek kapcsolatainak elmélyítése, a feladatok kölcsönös megismerése, a problémák megoldása volt. Számos kérdésben a leírtak alapján megállapodásra jutottak, azonban a képzés egészét áthatotta a cigányok két országos szerve vezetőinek és képviselőinek el-lenszenve.

⁷⁵ Csongrád Megyei Tanács V.B., Cigányügyi Koordinációs Szakbizottság Titkára, Feljegyzés, 1985.

⁷⁶ Csongrád Megyei Tanács V.B., Cigányügyi Koordinációs Bizottsága titkárságáról, Feljegyzés, 1987.

Nevezetesen: a cigánytanács vezetői szerint a cigányság hazánkban 11 kasztra osztható. A kasztok közötti elkülöníthető határvonalak megszüntethetetlenek. Az „alacsonyabb kaszt”-ból való kiemelkedés lehetetlen, így a népcsoport vezetésére, képviselésére kizárólag a „legmagasabb kaszt” leszármazottja jogosult. A koordinációs bizottsági titkárok erre egyértelmű választ adva, kifejtették, hogy a rétegződés elmélete tudománytalan és károsan hat a társadalompolitikai gyakorlatra.

A dokumentumból továbbá a következők rajzolódtak ki: a vezető szerep biztosításért folyó hatalmi harc megnyerése érdekében tisztességtelen eszközöket is igénybe vesznek, *a cigány értelmiség szűkebb köre a cigányságból kívánt megélni.*

A két megye forrásainak felhasználásánál elsődleges szempont a sokrétűség, a cigányság életét körülölelő intézkedések nagyjának szemléltetése volt.

Összegzés

A szocializmus kiépülésével, a hatalom a kezdeti időkben e területen csak rendészeti, közegészségügyi intézkedések szükségességét látta. 1961-ben megszületett párthatározat meghatározta a magyarországi roma társadalom hétköznapijait közel 28 évig, hatása által megteremtette a mai napig kisértő cigánypolitikát. A pártállam intézkedéseivel fellazította az addig megformálódott társadalmi kötődéseket, kialakította a cigányság homogén értelmezési mezőjét. Ezzel szeparált egy belső, de egyben kívülálló közösséget, melyet át akar nevelni a jogszabályaival. A nemzetiségi jogokat egyszerűen megtagadja. Elhatárolódva térben és időben, egyes definiálás alatt, a határozat céljai nem tekinthetők egyértelműen kiközösítőnek és megbélyegzőnek, néhány megállapításában helyes elemeket is találhatunk, ha egy hosszadalmasan rászoruló, hátrányos helyzetű csoportot szemlélnék, csak hogy, kivitelezhetetlen, és eredetében téves, mert a koncepciója alapján sérti az alapvető emberi jogokat. A hazai szabályozás vizsgálata során elsők az állam jogszabály alkotási folyamatát vizsgáltuk meg, majd rátérünk az alsóbb szervek végrehajtási intézkedésire.

Dolgozatunk megírásának célja az volt, hogy rámutassunk a szocializmusban létrejövő felzárkóztató jogalkotás téves folyamatára és rávilágítsunk arra, hogy ha egy nemzet segíteni akarja a kisebbséget, az csakis a kisebbség aktív közreműködésével valósulhat meg sikeresen.

CSABA LÁSZLÓ BÁRÓ-FARKAS – MARGIT CHIARA BÁRÓ-FARKAS

LEGISLATION ON GYPSY POPULATION IN THE SECOND HALF
OF THE 20TH CENTURY

(Summary)

“You, therefore, have no excuse, you who pass judgment on someone else, for at whatever point you judge another, you are condemning yourself, because you who pass judgment do the same things.” (Romans 2:1)

Some of the present-day difficulties concerning Gypsy people date back even 50 years. What could be the reason for such constant stagnation of this issue? Is history repeating itself or does it only depend on politics and human competence? A possible answer started to formulate at the beginning of the research: despite the fact that, due to the subsidies, the circumstances of Gypsy groups improved compared to their earlier situation, they were still lagging behind the majority of society.

In the early 20th century, the “Gypsy issue” was a police matter and the administration made Gypsy people infuriated. With the building up of socialism, the state saw the need for law enforcement and public health measures but not for other measures. The party decision of 1961, which then defined the everyday life quality of the Hungarian Gypsy community for nearly 28 years, introduced the still recognizable and “haunting” Gypsy policy. The party-state loosened the established social ties and created a homogeneous field as to how the behaviours of the Gypsy population should be interpreted. These measures resulted in a separated internal but still outsider community which was intended to be retrained by law. Minority rights were simply ignored. If we ignore the spatial and temporal features and take only the disadvantaged group into consideration, it can be stated that the objectives of the decision cannot be clearly considered as eliminative and stigmatizing and that there are correct elements in some of its explanations and declarations. The plans, however, were unachievable, fundamentally wrong, and violated the fundamental human rights.

In the course of examination of the Hungarian regulation, we first studied the legislative procedure on state level and then we examined how the measures were implemented by lower-level authorities in Békés and Csongrád counties of Hungary. The aim of the present study is to point out that the legislation of the Socialist regime on the improvement of the circumstances of the Gypsy population was mistaken and to highlight the aspect that if a nation intends to help a minority group effectively and successfully, it has to actively involve the members of that minority group.